

Derleyenler
ONUR İNAL - YAVUZ KÖSE
İktidar Tohumları

Seeds of Power: Explorations in Ottoman Environmental History

© 2019 The White Horse Press

İletişim Yayınları 3242 • Tarih Dizisi 168

ISBN-13: 978-975-05-3419-5

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDİTÖR Merve Öztürk

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI “Asi Nehri’nde hareketli bir sahne, Hama”,
yakl. 1900-1920, Library of Congress

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Evrem Türköz

DİZİN Mehmet Atala

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
ONUR İNAL - YAVUZ KÖSE

İktidar Tohumları

Osmanlı Çevre Tarihi
Üzerine İncelemeler

Seeds of Power
Explorations in Ottoman Environmental History

ÇEVİREN *Ercan Akyol*

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ	9
TEŞEKKÜR.....	11
ÖNSÖZ	
OSMANLI VE DOĞA	
<i>Alan Mikhail</i>	13
GİRİŞ	
OSMANLI ÇEVRE TARİHİNİ	
YENİDEN ELE ALMAK	
<i>Onur İnal - Yavuz Köse</i>	17

BİRİNCİ KISIM

İklim ve Tabiat

BİRİNCİ BÖLÜM	
"KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI" NIN ETKİLERİNİ ARAMAK:	
SELANİK VE GİRİT ÖRNEKLERİ	
<i>Elias Kolovos - Phokion Kotzageorgis</i>	35
İKİNCİ BÖLÜM	
"MUHTEŞEM" BİR İKLİM: 16. YÜZYIL	
ANADOLUSU' NDA DEMOGRAFİ, TOPRAK VE EMEK	
<i>Mehmet Kuru</i>	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**18. YÜZYILDA BOĞAZ'DA ÜZÜM VE ŞARAP ÜRETMEK:
DOMENICO SESTINI'NİN TANIKLIĞI**

Suraiya Faroqhi83

İKİNCİ KISIM

Kaynaklar ve Enerji

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**İMPARATORLUĞUN MEYVELERİ:
19. YÜZYIL SONUNDA İNCİR, KURU ÜZÜM
VE BATI ANADOLU'NUN DÖNÜŞÜMÜ**

Onur İnal111

BEŞİNCİ BÖLÜM

**“ORMANA YAKIN DOĞMAK TALİHSİZLİK”:
19. YÜZYIL KUZEYBATI ANADOLUSU'NDA
ORMAN, İNSANLAR VE MANDALAR**

Semih Çelik 145

ALTINCI BÖLÜM

**BİR OSMANLI VİLAYETİNDE SU İDARESİ MESELESİ:
17. YÜZYILDA KIBRIS ÖRNEĞİ**

Styliani N. Lepida 171

ÜÇÜNCÜ KISIM

Teknolojiler ve Altyapı

YEDİNCİ BÖLÜM

**DOĞANIN “KOZMOPOLİS”İ: 19. YÜZYIL SONU
İSTANBULU'NDA TERKOS SUYOLU BOYUNCA
KÖYLÜLER, MÜHENDİSLER VE HAYVANLAR**

K. Mehmet Kentel 195

SEKİZİNCİ BÖLÜM

**FOSEPTİKLER, SİVRİSİNEKLER VE HUMMA:
İSMAILİYE VE PORT SAİD'DE SİTMA TEDBİRLERİNİN
ÇEVRESEL BİR TARİHİ, 1869-1910**

Mohamed Gamal-Eldin 229

Fikirler ve Aktörler

DOKUZUNCU BÖLÜM

PIRİNÇ TARTIŞMALARI:

MECLİS-İ MEBUSAN'DA POLİTİK EKOLOJİ

Chris Gratien 261

ONUNCU BÖLÜM

YENİ VATANIN DOĞASINI KEŞFETMEK:

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE

ERKEN DÖNEM TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE

ALEXANDER VON HUMBOLDT (1769-1859)

Yavuz Köse 295

ON BİRİNCİ BÖLÜM

İMTİYAZLA MÜLKSÜZLEŞTİRME:

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE

ERKEN DÖNEM TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE

ORMAN MÜŞTEREKLERİ

Selçuk Dursun 319

YAZARLAR 349

DİZİN 353

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Osmanlı tarihyazımında insan-doğa ilişkisinin sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel boyutlarıyla incelenmesinin eski bir geçmişi olsa da, Osmanlı tarihçilerinin geçmişe çevre tarihinin sağladığı perspektiften bakmaya başlamalarının henüz yeni bir olgu olduğu söylenebilir. Alan Mikhail ve Sam White'ın çalışmalarıyla metodolojik temellerini attığı Osmanlı çevre tarihi, aradan geçen on yılda azımsanamayacak miktarda kitap, makale ve tez çalışmasının üretildiği verimli bir sahaya dönüştü. Günümüzde çevre tarihi, Osmanlı tarih çalışmalarında gitgide daha fazla ilgi gören, tabir yerindeyse tarihçiler arasında revaçta olan bir saha.

Bu kitabın çıkış noktasını ise 2017 yılının Ekim ayında Hamburg Üniversitesi'nde düzenlediğimiz bir çalıştay oluşturuyor. “Environmental History of the Ottoman Empire and Turkey” [“Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Çevre Tarihi”] başlıklı iki günlük bu çalıştay, Osmanlı ve Türkiye çalışmaları alanında ilk uluslararası çevre tarihi toplantısı olma özelliğine sahipti. Etkinliğin ardından bir derleme kitap projesini ortaya koyduğumuzda çalıştay katılımcılarından dokuzu projemize destek verdi. Neticede 2019 yılında ortaya Osmanlı çevre tarihi alanındaki ilk derleme kitap çıktı. Kitabın yayımlanmasının

üzerinden kısa denilecek bir süre geçti ve İletişim Yayınları'nın destek ve teşvikiyle Türkçe baskısı, *İktidar Tohumları* başlığıyla raflarda yerini buluyor. İktidar Tohumları ile mevcut literatüre katkıda bulunmayı ve Türkiye'de çevre tarihine olan ilginin artmasına ve çevre tarihi perspektifiyle yeni çalışmaların gerçekleştirilmesine ivme kazandırmayı amaçlıyoruz.

ONUR İNAL - YAVUZ KÖSE
Viyana, Ocak 2022

TEŞEKKÜR

Bu kitap doğuşunu 2017 sonbaharında Hamburg’da düzenlenen ve kitaptaki makalelerin önceki hallerinin sunulduğu “Environmental History of the Ottoman Empire and Turkey” [“Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’nin Çevre Tarihi”] başlıklı atölye çalışmasına borçludur. Bu toplantıdaki tüm katılımcılara teşekkür ederiz. Deutsche Forschungsgemeinschaft (Alman Araştırma Cemiyeti, DFG), Hamburg Üniversitesi Asien-Afrika-Institut (Asya ve Afrika Enstitüsü, AAI) ve European Society for Environmental History’ye (Avrupa Çevre Tarihi Toplu­luğu, ESEH) atölyeye yaptıkları finansal yardımlar için teşekkür borçluyuz. Onların yardımı olmadan ne atölye ne de bu kitap var olabilirdi. Yoğun takvimlerine rağmen kitaba özenli yazılarıyla katkı sunan, eleştirileri nezaketle karşılayıp yazılarını gözden geçirerek yeniden düzenleyen yazarlara özellikle müte­şekkirimiz. Son olaraksa yürekten teşvikleri, tavsiyeleri ve kitabın hazırlığında tükenmek bilmeyen enerjisi için The White Horse Press’ten Sarah Johnson’a hususen teşekkür ederiz.

OSMANLI VE DOĞA

Alan Mikhail

“Deve” diye yazmıştı George Perkins Marsh, “göz ardı edilemeyecek bir zekâyâ sahip.”¹ Bir natüralist, diplomat ve filolog olan Marsh esas olarak 1864’te insanlar ve çevre üzerine yazdığı *Man and Nature* (İnsan ve Doğa) başlıklı bilimsel eseriyle tanınmıştı. Ne var ki Marsh, bu eserden yaklaşık on yıl önce deveyi daha çok askerî amaçlara uygunluğu konusunda Birleşik Devletler’e tanıtan, az bilinen bir kitap kaleme almıştı. Bu eserde konunun “uzun süredir ilgisini çektiğini” ifade ediyor ve nihayetinde, yukarıdaki alıntıdan da tahmin edilebileceği üzere, devenin Birleşik Devletler’e iyi uyum sağlayacağı ve büyük fayda vereceği sonucuna varıyordu.² Bu sebeple de deve ithalatını ve onun bu yeni ortama uyum sağlaması yönündeki çabalarını teşvik etmiştir.

Marsh’ın bu tavsiyeleri verebilmesinin yegâne sebebi Osmanlı İmparatorluğu’nda geçirdiği süreydi. 1850’lerde Birleşik

1 George P. Marsh, *The Camel: His Organization, Habits and Uses, Considered with Reference to His Introduction into the United States* (Boston: Gould and Lincoln; New York: Sheldon, Blakeman, & Co.; Cincinnati: George S. Blanchard, 1856), s. 100.

2 A.g.e., s. 5. Ayrıca bkz. Andrew Isenberg, “A Land of Hardship and Distress”: Camels, North American Deserts, and the Limits of Conquest’, *Global Environment* 12, 1, Special Issue ‘Deserts in Environmental History’ (2019).

Devletler elçisi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda beş yıl geçirmiş, bu süreç de onun devenin evcilleştirilme tarihini, davranışlarını ve fizyolojisini keşfetmesini sağlamıştı.³

Toynaklıları bir yana bırakacak olursak, Marsh'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği yılların onun çevre ve insanın çevreyle ilişkisi üzerine düşüncelerini nasıl şekillendirdiği; bu deneyimin, biyografisini yazanlardan birinin “peygamber” diye bahsettiği çevre tarihinin bu kurucu şahsiyetini ve onun çığır açan eserini nasıl etkilediği biçimindeki daha kapsamlı sorunun cevabı hâlâ verilmedi. Kuşkusuz bu durum Marsh'ın biyografisinde büyük bir boşluk oluştururken, bir taraftan da Osmanlı üzerine çalışanlara büyük bir fırsat sunar: Amerikan çevre tarihi ekolünün ve Koruma Hareketi'nin entelektüel atalarından biri imparatorlukta beş yıl geçirmişti. Marsh ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hikâyesi yazılırken bu durumun, çevre tarihi alanının oluşumu ve imparatorluğun Koruma Hareketi'nin kökleri üstündeki şaşırtıcı etkisini göstermeye bir katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Biz bu anlatının kaleme alınmasını beklerken mutluluk verici bir gelişme olarak elinizde tuttuğunuz kitap yayımlandı. Beklediğimiz kitabın yapmasını istediğimiz şeyi bu kitap tam olarak yerine getiriyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çevre tarihi açısından bazı önemli yönlerini gözler önüne seriyor. Ayrıca bununla yetinmeyip Osmanlı İmparatorluğu üzerine çalışmalar için çevre tarihinin barındırdığı olanaklara ve faydasına da işaret ediyor. Bu kitaptaki makaleler tarihteki en geniş ve dayanıklı imparatorluklardan biri, İslâm dünyası tarihinin ise en uzun ömürlü imparatorluğu olan Osmanlı'nın, insanlığın doğayla, doğada, doğa sayesinde ve doğaya karşı yaşayışını nasıl sayılamayacak kadar çok açıdan etkilediğini mercek altına alıyor. Kelimenin tam manasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun çevre tarihi açısından bütünlüklü ve tutarlı bir incelemesini sunan bu eser kuşkusuz Osmanlı ve çevre tarihçileri için, ancak

3 Marsh'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği yıllarla ilgili yararlı bir tartışma için bkz. David Lowenthal, *George Perkins Marsh, Prophet of Conservation* (Seattle: University of Washington Press, 2000), s. 109-134.

yalnızca onlar değil, erken modern dönem, 19. yüzyıl tarihi, bilim tarihi ve Ortadoğu ve İslâm tarihi çalışanlar için de çok büyük bir değer taşıdığını gösterecektir.

Editörler yazdıkları giriş bölümünde kitabın ilerleyen kısımlarında “eski sorulara yeni cevaplar” verildiğini söylüyor. Bu çok doğrudur. Kitabı oluşturan makaleler imparatorluğun hem ortaya çıkışı hem de sona ermesi konusunda etkileyici ve özgün açıklamalar sunuyor, imparatorluğun başkenti ve iase havzasının tarihi hakkında kimi noktaları açıklıyor, toprak idaresi ve tarım ekonomisi konusundaki anlayışımızı genişletiyor; ayrıca üzüm, pirinç ve incir gibi önemli mahsullerin tarihini anlatıyor, böylelikle insan olmayan aktörlerin Osmanlı tarihini nasıl şekillendirdiklerini gösteriyor ve imparatorluğun toplumsal tarihini çevreye duyarlı bir bakışla yeniden ele alıyor. Bu makalelerden kapitalizmin, parlamenter hükümetin, demografinin ve bilimin tarihi hakkında yeni bir bakış açısı elde ediyoruz.

Eski sorulara ilaveten bu eser aynı zamanda bazı görece yeni sorulara da yeni cevaplar veriyor. Şöyle ki, eser yeni filizlenen Osmanlı çevre tarihi alanının bazı ipuçlarını alıyor ve onları takip etmek için eleştirel yollar öneriyor. Örneğin, ilerleyen bölümler bizi, insanlar ve insan olmayanlar arasındaki ilişkileri, sadece bugüne dek alışlagelen şekliyle mülkiyet ve sermaye meseleleri çerçevesinde değil, onun ötesinde anlamaya teşvik ediyor. Hayvancılığın Osmanlı Anadolu’sunda çok önemli bir toplumsal ve hatta ailesel işleve sahip olduğunu görmemizi sağlıyor. Bunun dışında, kitapta Küçük Buzul Çağı’nın imparatorlukta oynadığı rolün tarihçiler tarafından şimdiye dek nasıl görüldüğü de titizlikle değerlendiriliyor. Ayrıca, farklı coğrafyalar göz önüne alındığında, altyapı sorunlarının, salgınların, şehir ile kırsal arasındaki ilişkilerin ve çevresel gelişmelerin bizim şu anda elimizde olanlardan nasıl da farklı hikâyeler anlattığı gösteriliyor. Bu kitap, bu ve bunun gibi başka yollarla, Osmanlı çevre tarihi yazımını ikna edici ve üretken bir şekilde yeni bir zemine taşıyor.

Bu derlemedeki makalelerin en önemli ortak katkısı ise Osmanlı’nın kendine has çevre duyarlılığının spesifik özelliklerle

ri konusunda sundukları argümandır. Böylesi bir Osmanlı duyarlılığının ana hatları nelerdi? Bu duyarlılık iki kaide üzerinde yükseliyordu: idare ve irtibat. Osmanlılar kontrol ettikleri kaynakların, iş gücünün ve toprakların dikkatli bir şekilde idaresine önem verirlerdi. Kıymetli ormanlarını koruyup oralardan özenle ürün elde ederlerdi. Osmanlı toprak rejimi, vergi gelirleri ile devletin hazinesini doldururken, bir yandan da toprağın aşırı kullanımını engellemeye önem veriyordu. Bununla birlikte, Osmanlılar ve imparatorlukta yaşayan herkes emperyal egemenliğin kurduğu ekolojik irtibatların da farkındaydı. Hayvanlar ve insanlar sadece üretim ve emek biçimleri üzerinden değil, aynı zamanda imparatorluğun köylerinde ve meralarında, iç içe geçmiş dokunaklı yaşamlarıyla da birbirlerine bağlıydılar. Doğa hakkındaki fikirler, hem metin çevirileri sayesinde hem de kimi doğal kaynakların kullanımının ve bunlara yaklaşımın bir parçası olarak yayılıyordu. Böylesi ekolojik bağlan-tılar imparatorluk coğrafyasındaki sorunları çözüme kavuştur-maya yardımcı olmakla birlikte, kimi olumsuz sonuçlar da doğurmuştu. Tatlı suyun ortaklaşa kullanımı öngörülürken, küçük bir zümre tarafından diğerlerini baskı altında tutmak için tekelleştirilebiliyordu da. İmparatorluğun başka yerlerinden gelen gıda maddelerine bel bağlayan bölgeler iaşelerinde öngörülemezliğe mahkûm oluyordu. Hepsinden önemlisi, editörlerin bize söylediği gibi, “Osmanlı iktidarı karşılıklı bağlar temelinde yükselmişti”. O halde, genişleyen imparatorluğun ekolojik kaynaklarını ve eksikliklerini etkili bir şekilde yönetmek için dengeleyip birbirine bir ağ gibi örmesi, Osmanlı çevre tarihine özgü olan şeyi anlamamızın da anahtarıdır.